

Etymologische invallen*

31

Gronings-Drents *vliem*, *vluum* 'vlies'

Kocks 1372 geeft als Midden-Drents *vliem* 'vlies' en op blz 1376 *vluum* (ook *vleum* en *vlume* in dezelfde betekenis; maar ook als geslachtsdeel van een varken). In ieder geval kent ook Ter Laan 1018 voor het Gronings: *vliemstrieken* 'vleien' en geeft hij daarbij 'vliem = vel, huid' en verwijst hij verder naar Oostfries *n vliem over de melk*.

Het is verleidelijk om verband te zien met *vlies* (= o.a. Hoogduits *vlies*), waarnaast het Vroegnieuwhoogduits ook *fleusz* en *vlüşz* kende (Kluge 1975, 822) en ook het Middelnederlands: *vluus*. In dit verband spreekt IEW 838 van een basis *pleus-* 'ausrupfen; gerupfte Wollflocken, Federn oder Haare, Vlies, Zotten', waarop ook Latijns *plûma* via **plusmâ* teruggevoerd wordt. De overgang van *sm* > *m* is ook aan het Germaans niet vreemd: men denke aan Gotisch *thamma* en Hoogduits *dem* naast Oudindisch *tasmâi* en Gotisch *im* naast Oudindisch *âsmi*.

De afwisseling van *ie* en *uu* bij Indo-europees *eu* levert door de gedachte aan *i*-umlaut geen moeilijkheden op.

32

Lat < *dat*

In TT XLII 61-67 publiceerde Paardekooper de resultaten van ijverig zoekwerk: het Afrikaans en enkele Vlaamse dialecten kennen *lat* (soms *laat*) als voegwoord of deel van een voegwoord. Mag ik een poging doen met betrekking tot de etymologie en wel door te wijzen op een Russische semantische parallel?

Ik ga uit van de door Paardekooper aan het slot gegeven Ieperse zinnestelsels: *lat hen 't héet* 'dat hij het hebbe' met daarnaast *lat hen loopen* 'laat hem

* vervolg van jg. 50, afl. 2

weggaan'. Deze doen mij denken aan het gebruik van Russisch *pust'* in bijv. *pust' on vojdët* 'laat hem binnenkomen', waar het laatste woord de persoonsvorm is en *pust'* als voegwoord fungeert (enigszins te vergelijken met *dat hij kome*), welk *pust'* etymologisch als een verkorting uit de imperatief van *pustit'* 'laten' kan worden opgevat, een verkorting die overigens bij de accentuering van *pustit'* (met klemtoon op de laatste lettergreep) niet klankwettig is, maar wél in bijv. de imperatief *bros'* van *brosit'* (met klemtoon op de eerste lettergreep) normaal is. Temeer daar het Afrikaans nog een nevenvorm *laat* kent, mag men de oorsprong van bedoeld *lat* dus in de imperatief van het ww. *laten* aannemen.

33

Donte 'dar'

In hun '*n Kleddeken Achterhooks* vermelden Hulshof en Schaars op blz. 31 het woordje *donte* met als eerste betekenis 'mannetjesbij'. Ongetwijfeld hangt het woord samen met Middelnederlands *dorne* 'broedbij' en Middelnederduits *dorne* 'hommel', welke woorden metathesisvormen zijn naast Middelnederduits en Engels *drone*, alle verwant met Grieks *thrônaks* 'dar'. De vormen met *r* voor de vocaal zijn onbetwist ouder dan die met *r* erna.

Het element *-te* komt in het hier aanwezige semantische veld wel vaker voor. Rh. Wb I 1503 kent nl. in Dinslaken-Spellen *drunte* in dezelfde betekenis en bovendien geeft NEW 263 een Middelnederduitse vorm *h_melte* voor 'hommel'. Meer is mij over dit *-te* niet bekend.

Dat *donte* uit **dron-te* ontstaan zou zijn, is niet waarschijnlijk. Overgang van anlautende *dr* > *d* komt immers in onze dialecten niet voor. Daarentegen is een overgang van *dorn-te* > *donte* in de Achterhoek heel goed mogelijk. Uit Bruijfel blz. 42 noteerde ik voor het dialect van Elten-Bergh *kenə* voor *karnen* en *stéan* 'ster', beantwoordende aan Duits *stern*. Niet ver uit de buurt vindt men *dan* 'meisje', verwant met *deerne*, in Ravenstein. (Weijnen 1937 paragraaf 96). In het oosten van Noord-Brabant vindt men verder *lanten*, *lantjen* en *lampten* 'lantaren' < Frans *lanterne* of lat. *lanterna* (Weijnen 1937, 59). Zeer nauw verwant is uitval vóór *l* zoals bijv. in *kel* 'kerel', *mel* 'merel', Duits *welt* naast *wereld*, en in plaatsnamen als *Baarle*, uitgesproken *baal* en *Goorle*, uitgesproken *gool*. Nog veel algemener is in de dialecten uitval van *r* vòòr sisklanken en dentale plofklanken (Weijnen 1991, 141-142). Zo is dus ook in *donte* de *r* vóór de *n* uitgevallen.

34

Stroekel

Gronings en Drents *stroekel* 'kortaf, humeurig, nors, onvriendelijk, stug (gezegd van haren)', aangetroffen bij Ter Laan 892 en Kocks 1201, is een afleiding bij Middelhoogduits *strûch* 'ruig', nauw verwant met Rijnlands *struck* 'kort (gezegd van haren)', 'dwars', 'verliefd' (Rh. Wb VIII 872).

Eveneens verwant is Noors *strû* 'koppig' en verder ook nl. *struik* en wschl. Litouws *strungas*, *str(i)ûgas* 'kort'. Al deze vormen bevatten een in IEW 1022 vermelde basis *ster*, die o.a. 'star, stijf' betekent.

35

Wurrijg

Kocks 1455 vermeldt voor het Drents: *wurrijg* 'moe, afgemat'. Bij mijn weten komt het woord niet in andere Nederlandse dialecten voor. Het is identiek of verwant met Fries *wurch* of *warch* 'vermoeid', Engels *weary* 'vermoeid' (= Oudengels *wêrig* 'moe'), Oudsaksisch *wôrig* 'moe' en Oudhoogduits *wuorag* 'dronken'; vgl. IEW 1180.

Dit Westgermaanse woord is een afleiding bij een heterofoon van Oudijslands *órar* (meervoudsvorm) 'razernij' en Oudengels *wôrian* 'dwalen'. Voor de basis geeft IEW 1180 de betekenis 'Schwindel, Wahnsinn'.

36

Welken 'opkoken'

Het is duidelijk dat dit Drentse werkwoord, dat een intransitieve betekenis heeft (Kocks 1425), een afleiding is van *wellen* dat in WNT XXV 1144-1146 behandeld wordt en 'tot even onder het kookpunt verhitten, bijna laten koken, opwarmen' betekent. Ondanks de zeer geringe verbreiding van het woord, bij mijn weten alleen Drents, zie ik er geen bezwaar in hier een Oudgermaans *k*-suffix aan te nemen, dat ook voorkomt in Oostnoordbrabants en Westvlaams *horken*, *hurken* naast *horen* (ED 76), ndl. *snurken*, *snorken* naast *snorren* en door Wilmanns II par. 87 ook vermeld wordt voor het Duits (*schnarchen*, *horchten* enz.) en verder voor het Engels (*to hark*, *to lurk* en *to talk*).

37

Warteln

Kocks 1410 attesteert een Drents *warteln* 'draaien', dat wel verwant is met *wartel*, dat in WNT XXIV 1345-1349 behandeld wordt. WNT XXIV 1348 geeft van *wartelen* overigens maar één vindplaats, een andere trouwens. Echter beantwoordt het volkomen aan Middelhoogduits *razzeln* 'wenden, draaien', dat IEW 1153 bij een Indo-europees *u(e)r-ed-* 'sich biegen, neigen, schwancken' onderbrengt.

38

Waole, waol 'golving, krul, rol'

Er is geen twijfel aan of dit Drentse woord, dat door Sassen 69 en Kocks 1406 geattesteerd is, is een geconverteerde vorm van een werkwoord dat in het naverwante Middelnederduits als *walen* 'wentelen' voorkomt.

Hoogduits *welle* 'golf' is iets verderop verwant. De *ll* vertegenwoordigt hier een oorspronkelijke geminaat, die uit *ln* ontstaan is. Kluge 1975, 851 brengt *welle* terecht in verband met het sterke Oudhoogduitse werkwoord *wëllan*, waar *ll* uit **ln* ontstaan is en beschouwt daarin de *n* als praesensvormend. Overigens komt die *n* in de baltische en slavische vormen nog duidelijk voor: Russisch *wolná* 'golf', Lets *vilna* 'golf', Litouws *vilnis* 'golf', dus ook in de substantieven.

In IEW 1140-1143 worden deze vormen tot een basis *uel* herleid, die 'drehen, winden, wälzen' betekent en o.a. voorkomt in Latijns *volvere* 'wentelen' en Oudindisch *valanam* 'het zich wenden, golven', maar ook dichterbij huis in Gotisch *wulan* 'koken' en nl. *waal, wiel*, dat 'kolk' betekent (NEW 808).

39

Deu en deuje

Heestermans 1997, 127 kent in Bergen-op-Zoom een werkwoord *deuje* voor 'enigszins voorovergebogen en een beetje slingerend lopen' en brengt dit in verband met Tolens *deu* 'duizelig' en tenslotte nog met *duizelen*.

Men kan daarmee instemmen en dan ligt het voor de hand uit te gaan van een Indo-europese basis *dheu*, waaraan in IEW 261-264 o.a. de betekenissen 'wirbeln' en 'schütteln' worden toegekend. Voor andere vormen waar de sisklank nog ontbreekt, moge ik dan wijzen op Oudnoors *dýja* [zetter:

horizontale streep biven y] `schudden' en Armeens *dedevim* `ik wankel', `ik schommel' (vgl. *ibid.*).

40

Sluëf

Tuerlinckx 567 geeft voor het Hagelands: *sluëf* in de betekenis `glad afgesleten, van hoefijzers gezegd' met twee voorbeeldzinnnetjes: Dij hoefijzers zijn sluëf en Da peäd (peerd) stouët sluëf. Uit voorbeelden op blz. IX *huëd* `hoofd', *kuël* `kool', *zuëm* `zoom' blijkt duidelijk dat de *uë* voor Oergermaans *au* staat.

Voor de etymologie zie ik geen andere mogelijkheid dan een Indo-europese wortel *sleub(h)* "gleiten, *schlÜpfen*", nur lat. und germ., die in IEW 963-964 gegeven wordt en waar als voorbeelden o.a. worden aangehaald Oudengels *sliefan* `kleren aantrekken', Engels *sleeve* `mouw', Nederlands *sloof* `schort' en dialectisch Hoogduits *schlaube* `schort'. NEW 652 zegt over *sloof*: `Eig. iets dat men over iets anders laat glijden'. We zitten met de betekenis van *sluëf* `glad afgesleten' dus wel goed.

41

Schijmel

Bij Tuerlinckx 551 wordt *schijmel* `schaduw, schemering' vermeld. Als vanzelf zoekt men verwantschap met *schemer*. Wel zijn mij van *schemer* geen oude vormen met *l* bekend, maar toch is daarmee aanwezigheid van een oud *l*-suffix niet uitgesloten. We denken dan aan Oudnederfrankisch *scimo*, Oudsaksisch *skimo*, Oudhoogduits *scimo*, Oudengels *scima*, die overigens alle `glans' betekenen, en aan Gotisch *skeima* `fakkel'. Blijkens NEW 614 liggen bij de groep rond *schemeren* de betekenissen `glans' en `schaduw' zo dicht bijeen, dat er semantisch geen overwegende moeilijkheid is. We hebben voor de vocaal van *schijmel* dus een Indo-europese *ei* aan te nemen, die ook bijv. in *schijnen* aanwezig is.

42

Flatsen

Toen ik in 1921 te Rolduc in Kerkrade op kostschool kwam, leerde ik daar een van te voren voor mij onbekend werkwoord: *flatse* voor `niet naar een hogere klas overgaan'. Het woord was daar algemeen in gebruik. Men vindt het trouwens in de betekenis `zakken op school of voor een examen' in

dialectbeschrijvingen door heel Limburg heen. Amkreutz e.a. 90 kent *flatsje* voor Kerkrade, Van Dinter e.a. 62 geeft *flatse* voor Gennepe, Schols en Linssen 163 voor Venray, Kats 79 voor Roermond, Alsters e.a. 126 voor het Venloos en Schelberg 100 voor het Sittards (als *flatsje*). Zeer nauw aan deze betekenis verwant is die van 'de bal bij het beugelen niet door de "poort" kunnen krijgen'. Die betekenis wordt ook opgegeven door Kats 79 en Kooijman 57, terwijl Alsters e.a. 126 spreken van 'term in beugelspel' en de formulering bij Schelberg 100 ook daarop wijst. In iets vager, algemener betekenis vermeldt Schelberg 100 het (nl. als 'missen') en Kats 79 (als 'niet slagen'). Daarnaast vertoont het werkwoord nog verschillende andere betekenissen, bijv. die van 'sloffend of kreupel of plomp of met platvoeten lopen' (zie Kooijman 57, Schols en Linssen 163) en die van 'ondiep ploegen' (Van Dinter e.a. 62). Wrede I 228 omschrijft *flatsche* als 'klatschend vallen' en Schols en Linssen 163 spreken ook van 'met kletsend geluid eruit komen, vallen'. Van Dinter 62 geeft nog een voorbeeld: *hij flatst dör enne poe.l.* Ook Rh. Wb. II 566 omschrijft nog met 'verschütten', d.w.z. 'morsen'. Weer enigszins anders is de omschrijving 'om de oren slaan', bij Van Dinter e.a. 62 en Alsters e.a. 126.

In Veldeke 1996, blz. 36 heb ik me al kort over het Rolducse woord uitgelaten en er op gewezen dat Wrede het Keulse *flatsche* 'klangmalend' noemt. Ik wilde nu de samenhang van al de genoemde betekenissen geven.

De oorsprong is zeker klankschilderend, zie daarvoor eveneens met *fl* beginnend *flutterig, flèèr, fleerzen, flojjere, flèèt* e.a. in ED 49-50. Dat klankschilderende geldt nu zowel voor de betekenissen 'om de oren slaan' als 'sloffend lopen' en 'met kletsend geluid eruit komen'. En uit een betekenisvariant als deze laatste, ook al gevarieerd tot 'morsen', ontstonden metaforisch 'een misser maken bij het beugelen' en 'zakken op school of voor een examen'. De betekenis 'ondiep ploegen' kan uit die van 'sloffend lopen' komen en verder is die van 'missen' door veralgemening ontstaan.

43

Gesem

In A. van den Bremen-Van Vemde & L. van den Bremen, 1982, 53 wordt *gesem* omschreven als 'hongerig, flauw van de honger'. Naar mijn mening is de laatste van de twee betekenissen wel de essentiële. De vorm *gee* is namelijk identiek met de eerste lettergreep van Middelnederlands *geedoot* 'schielijke dood' naast Middelnederlands *gadoot* 'id', Middelnederlands *geedoop* naast *gadoop* 'schielijke doop', 'nooddoop', en Nederduits *geehunger*

`flauwte t.g.v. ontberen van voedsel' en de voorvorm van het Nederlandse *geeuwhonger* in dezelfde betekenis (WNT IV 769). NEW 189 maakt nog opmerkzaam op Limburgs *giehonger*, Gronings *geihonger* en Oostfries *gähunger*. In het Hoogduits kent men hetzelfde element in *jähzorn* `opvliegendheid' met als eerste deel: Hoogduits *jäh* `steil'. De tweede lettergreep (*sem*) gaat terug op *zaam*. Men vindt het bijv. in Oostnederlands *zazem* `verzadigd' (zie ED 243), dat in hetzelfde woordveld voorkomt en in West-Vlaanderen traagzaam.

44

Blääs

Tuerlinckx 85 kent voor het Hagelands: *blääs* onz. `droge blaren van klaverhooi of stro'. Aldaar wordt de vorm vernederlandst tot **bleis*. Op grond van dat vocalisme is het niet direct gelijk te stellen met *blees*, dat in ED 20 van *blazen* wordt afgeleid. Waarschijnlijk is het woord in verband te brengen met Oudnieuwonderlands *bleisken* `blaasje, zuchtje', waarvoor WNT II 2823 slechts één vindplaats geeft, en met ook daar geciteerd *'t bleysend' gherucht 't Riedt ontbonden*, dat ik, anders dan in het WNT, zou willen vertalen met: `het van het riet losgewaaide zachte geluid'.

WNT II 2823 spreekt bij *bleizen* aarzelend van een bijvorm van *blazen*, een gedachte die ook voorkomt in IEW 156, waar een Indo-europese wortel *bhleis-* wordt aangevoerd om Oudijslands *blīstra* `blazen, fluiten' onder te brengen en waar ook naar Gotisch *blēsan* `blazen' verwezen wordt. Dan zijn zowel Hagelands *blääs* als Nederlands *blazen* althans tot een gemeenschappelijke Indo-europese basis *bhel* te herleiden. Er moet dus een metonymisch verband tussen `blazen (lichte wind)' en `gemakkelijk loslatende droge blaren' gelegd zijn. Het is wel duidelijk dat ik bij **bleis* een ablautsverhouding tegenover *blīstra* aanneem.

45

Kippelen

Tuerlinckx 316 vermeldt *kippelen* `dooreenvlechten'. Het woord moet een frequentativum zijn bij Nederlands *kippen* `vangen, grijpen', reeds Middelnederlands *kippen* `vangen' en Oudnoors *kippa* `rukken', dat in NEW 321 behandeld wordt. De afleiding *kip* betekent dan ook `band van gevlochten teen'.

46

Kwèps

Voor Uden vindt men in Swanenberg 1993, 259 *kwèps* in de betekenis 'appelig'. Daarnaast kent WNT VIII 702-703 *kwapsch* of *kwabsch*, eveneens in de betekenis 'flauw, onwel, misselijk'. WNT denkt aan de mogelijkheid dat *kwabsch* van *kwab* is afgeleid. Daarnaast kan *kwèps* afgeleid zijn van *kweb* dat in WNT VIII 729 voor 'moerassige plek' wordt opgegeven en dat Van Dale 1586 terecht een umlautsvorm bij *kwab* noemt. Blijkens Nederlands *kwab* en Engels *quab* 'moeras' (zie NEW 372) hangen de betekenissen 'weke aan het lichaam hangende massa' en 'moerassige plek' innig samen.

Natuurlijk kan *kwèps* ook een afleiding met secundaire umlaut bij *kwab* zijn.

In ieder geval is de semantische verhouding duidelijk.

47

Muikelen

In Swanenberg 1993, 258 wordt voor Tilburg vermeld *muikelen* 'zomaar wat (dromerig) zitten prutsen'. Hoewel het woord aan betekenisvervlakking onderhevig is geweest, is het m.i. toch identiek met Hoogduits *meucheln* 'verraderlijk vermoorden', waarvan het element *meuchel-* 'heimelijk' moet hebben betekend. Kluge 1975, 472 ziet verwantschap met Middelenegels *micker* 'dief' en mogelijk ook met Latijns *muger* 'valse speler', WNT IX 1197-1198 en Mnl. Wb. IV 2005 wijzen verder nog op Nederlands *ter muik* 'heimelijk', Fries *te muuk* 'in het geheim', Middelhoogduits *muchen* 'verbergen' en Westvlaams *muiken* 'achterhoudend en geveinsd zijn'. In ieder geval kan men van een betekenselement 'heimelijk' uitgaan, dat ook al in Latijns *muger* aanwezig is.

48

Meutelen

In WNT IX 650 wordt van *meutelen* (met *meuteren* als neenvorm) in de betekenissen 'zeuren' en 'peuteren' gezegd: 'in de algemeene taal niet in gebruik.' Het WNT geeft dialectcitaten uit Boekenoogen en Cornelissen-Vervliet. Onlangs trof ik het ook aan in het Bergen-op-Zooms bij Heestermans 1997, 41. Blijkens Waffere momme 35 komt het ook in Sliedrecht voor als 'zeurend pijn doen'. Het WNT wijst verder op Hoogduits *muttern* 'pruttelen' en Tirools *mutlen* 'pruilen' en voor ouder tijd op

Oudhoogduits *mutilôn* 'mompelen' en in de Teuthonista genoteerd *moettelen* 'kreunen'. Aansluitend bij IEW 751, dat Oudhoogduits *mutilon* bespreekt, zie ik *meutelen* als met een dentale formans van een basis *mu-* afgeleid woord.

49

Haaft

In Swanenberg 1993, 262-263 wijst C. Verhoeven voor Udenhout op *haaft*, dat zoiets als 'urgent' moet betekend hebben en dat b.v. gebruikt werd "als het hooi nat dreigde te worden". Daarbij zegt hij dat hij geen enkele zekerheid heeft over de herkomst ervan. Het lijkt mij verband te houden met Middelnederlands *hachte* 'risico' en dus verder met *hachelijk*. Als dat zo is, is de *ft* niet oorspronkelijk, zoals uit NEW 230 blijkt, maar evenals de *ft* in *trefter* naast *trechter* door hypercorrectie ontstaan.

50

Kroeëze

Door Tuerlinckx 347 wordt voor het Hagelands een woord *kroeëze* in de betekenis 'zacht kermen', 'klagen' opgegeven, dat ik verder alleen nog, en dan gespeld als *kroozen*, in de Antwerpse Kempen heb aangetroffen (men zie Schuermans I 301 en Cornelissen-Vervliet I 721). De *oeë*-uitspraak duidt op een oergermaanse *au*. De enige etymologische mogelijkheid die ik zie, is een Indo-europese wortel die men in IEW 405 als *greus* gespeld vindt en waarvoor als betekenis gegeven wordt: 'knirschen, mit kratzendem Geräusch über etwas fahren und es zermalmen, krachend schlagen' waarop dan nog volgt: '(und andere Schallbezeichnungen)'. De betekenis wijkt wel wat af, maar de ablautstrap is dan ook een andere.

51

Sneui 'snoertje dat als kruiktouwtje wordt gebruikt'

Bij de vissers van Moerdijk trof Van Doorn 194 *sneui* in de in de titel van dit opstelletje omschreven betekenis aan. Blijkens blz. 299 identificeerde hij het met *snoer* en op blz. 332 beschouwde hij het verlies van de *r* als een vorm van 'slijtage'. Onmogelijk acht ik zijn verklaring zeker niet, maar er zijn voldoende oude vormen met *d* of *b* om het ontstaan uit een vorm met *r* te vermijden. Met name denk ik aan vormen met **snê* als Indo-europese basis, die in IEW 973 vermeld worden: Oudiers *snâth(e)* 'draad', Oudengels

snôd 'hoofdband', Oudgotlands *snôþ* 'snoer', Zweeds *snodd* 'touwtje'. Verder vindt men nog Zweeds dialectisch *snôd* 'snoer' (Falk-Torp 1098). Weliswaar spreekt ODEE 840 bij Engels *snood* van "doubtful origin", maar alle genoemde vormen zijn dentaalafleidingen van *snē*, waarmee het ineendraaien van draden werd aangegeven, zoals ook blijkt uit Latijns *snēre* 'spinnen' zonder mobiele *s*. En dat in het Nederlands *d* in *j* kan overgaan, is bekend genoeg.

52

Afgevokke

Winkler 1874, 357 en 358, citeert voor het Utrechts *afgevokke* 'afgepakt' een verleden deelwoord van het werkwoord *afvekken*. Het grondwoord hangt samen met Grieks *pēgnūmi* 'ik maak vast' en Oudindisch *pās'a* 'vangstrik'. De *e* in de Utrechtse infinitief is te vergelijken met de *e* van Nederlands *heffen* naast Gotisch *hafjan* 'heffen' en Latijns *capio* 'ik neem'. Er is dus een kwantitatieve ablaut met de Griekse en Oudindische vorm. Vergelijk IEW 787-788. Voor het Indo-europees moet dan een wortel **peh₂g* worden aangenomen.

53

Trosse

Alsters e.a. vermeldt voor het Venloos *trosse* 'materiaal verzamelen voor het Sint-Maartensvuur' benevens *troshoup* 'brandstapel voor het Sint-Maartensvuur'. In deze woorden hebben we niet te doen met ontlening aan Oudfrans en Frans *trousse* 'lading, pakkage', maar ze zijn gevormd op basis van een zelfstandig naamwoord dat identiek is met Oudnoors *tros* 'half vergane tak' en Noors dialectisch *tros* 'afval van bomen', die vermeld worden in EW 383. Deze Noordgermaanse vormen hebben een ablautende variant in Oudengels *trūs* 'rijs voor brandstof' en Engels *trouse* en zijn verder etymologisch verwant met Engels *tree* 'boom', waarover men kan zien IEW 214-217.

54

Tus, Tors en Toske

'Dikke laag gras en onkruid, resp. heide op een stuk land, soms bep. veengrond, deinende bovenlaag op een moerassige ondergrond, (in de vorm *tusse*) drassige grond': deze duidelijk samenhangende betekenissen

vindt men in het WNT XVII 4236 voor het woord *tus*. Verder wordt daar verondersteld: 'Wsch. hetz. woord als *tors* (VI)'. Voor dat woord *tors* geeft WNT XVII 1561-1562 als betekenissen: 'plagge, kluit wortels, door spitten uitgegraven (stuk) plant of aantal planten, pol, brok aarde'.

Semantisch lijkt de gelijkstelling van *tus* en *tors* (waarbij *tos* als nevenvorm gegeven wordt) op het eerste gezicht niet onaannemelijk, maar als dan gezegd wordt dat *tos* een assimilatievorm is naast *tors*, m.a.w. dat de vorm met de *r* de oorspronkelijke is en WNT oppert dat *tors* VI een Oudfrans leenwoord is, krijg ik twijfels.

Voorzover ik het in de dialecten heb kunnen nagaan, komen vormen als *tors* en *turs*, met *r*, alleen op de Veluwe voor: WNT XVII 1562 geeft *tors* voor H. Veluwe en Barneveld en *turs* voor de N.-W.-Veluwe, verder alleen vormen zonder *r* (behoudens een in *Verh. Maatsch. Landb.* 11, 1, 47 (1794) niet nader gelocaliseerd *tors* en *tors* bij Van Heeckeren in een te Zutphen uitgegeven boek).

Natuurlijk kunnen tegen de mening van het WNT moeilijk de *r*-loze vormen uit de noordoostelijke dialecten aangevoerd worden: *tosse* en de samenstellingen *tuschenlaog* en *tussenkrooier* bij Kocks 1253, *tos* bij Hulshof-Schaars 125, *tosn* en *tùssken* bij Schönfeld Wichers 76 (in WNT XVII 1562 geattesteerd) *tossen* uit de Overijsselsche Volksalmanak, *tosse* te Ruurloo, *tos* bij Wanink 196,, en *tosse* (mv) bij W.H. Heuvel *Oud-Achterhoeksche Boerenleven*. In al deze dialecten is uitval van *r* vóór *s* een gewoon verschijnsel. En dat geldt ook nog voor *tosse* 'bosje gras of haar' te Hattem, waar bijv. ook de *r* uitvalt in *dwäs* 'dwars', *dös* 'dorst' enz. (Mulder 135, 35, 33), maar niet voor *tòs* 'slons' te Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk (Nagel e.a., 222) en *tóse* 'graszode' te Heerde (Bosch 45), waar de *r* vóór *s* blijft. En verder komen die *r*-loze vormen voor in de Meierij, de aangrenzende Bommelerwaard en in Limburg, allemaal streken waar na korte vocaal *r* gevolgd door *s* als enige consonant, behouden blijft. We vinden bijv. *tus* 'deinende bovenlaag op een moerassige ondergrond' in Weert (WNT XVII 4236), *tusbeeren* 'veenbessen' in het Zuidlimburgs (Heukels 268), *tus*, *tös* 'plag' in Gemert (Vos en Van der Wijst 164, 166), *tusse* 'drasse grond' in Westerhoven (WBD I 194), *tus* 'dikke laag gras en onkruid, grasbos, heidebos' in Oerle (De Bont 1960, 664), de samenstelling *tuschlagen* bij de Deurnese schrijver Coolen (WNT XVII 4236), *tos* 'bos, bosje' en *tosse* 'graszode' in Maas-en-Waal (Van Os 129-130), *tos* 'graspol, bundel, bos, tros' in Venray (Schols en Linssen 460). In al deze gebieden kan niet aan een oorspronkelijke *r* gedacht worden. Wij gaan dus van een grondvorm zonder *r* uit. De paar *tors*-gevallen, waarvan een bij Van Heeckeren, zoals we zagen, zijn een gevolg van hypercorrectie en dat geldt

ook voor *tors* en *turs* in die paar Veluwe plaatsen. Overigens zou men ook nog aan een incidentele r-invoeging kunnen denken. Zo vindt men voor *mus* ook *mòrs* in Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk (Nagel e.a. 160) en *murs* op de Noord-West-Veluwe (van Schothorst § 101) en zo heeft men in Culemborg *hòrs* i.p.v. *haast* (Ausems § 16).

Met dit alles komt de etymologie van het WNT toch wel heel zwak te staan, al moet ik toegeven dat blijkens Mnl.Wb. VIII 597 de vormen in het Middelnederlands alle een *r* vertonen. Ze zijn echter ook alle Oostmiddelnederlands (met inbegrip van de Teuthonista). Maar ook daar kan de *r* aan hypercorrectie toegeschreven worden en eigenlijk wijzen alle andere vormen duidelijk op een wortel zonder *r* waarvoor men met WNT XVII 1561 aan een grondbetekenis 'vormeloze draderige massa' kan denken.

Ik meen dan ook NEW 742 te mogen volgen, waar voor Veluws *tosse* 'graszode' (en een nfri woord, dat daar erg onduidelijk beschreven wordt) verband gelegd wordt met Engels *tussock* 'graspol', Middelhoogduits *zûsach* 'struikgewas', Zweeds dialectisch *tuss* 'hooibundel' en verder Hoogduits *zausen* 'rukken, scheuren' en Oudfries en Middelenengels *tûsen* en Engels *touse*. Uit Kluge 1975, 876 kan ik daar dan nog aan toevoegen: Oudhoogduits *zirzûsôn*, Middelnederduits *tosen* en bovendien Latijns *dûmus* (< **dusmus*) 'struikgewas', waar uit IEW 178 nog Oudiers *doss* 'bos' bij komt. Tenslotte geeft IEW 178 nog Noors dialectisch *tos* 'Fasern, zerfasertes Tauwerk' en wijst het nog op Middelhoogduits *zûse* 'Gestrüpp, Haarlocke'. Zie ook voor andere verwante woorden ED 208.

Wat die vormen met Engels *ck* en Duits *ch* betreft, ook in onze dialecten vinden we die terug. Hulshof en Schaars 125 kennen als Achterhoeks naast *tos*: *toske* en *toskenpap* 'pap van oud wit brood met melk', een grappige beeldspraak. Verder kent Dijkhuis 1060 *töske* 'mestplag of -kluit'. Wij noemden al *tûssken* bij Schönfeld Wichers. Ook vallen spellingen met *sch* op. Het lijkt me juist dat NEW 742 verwijst naar reeds genoemd Engels *tussock* 'graspol' en Middelhoogduits *zûsach* 'struikgewas'. ODEE 950 meent dat die Engelse vorm ontstaan is uit nog in Engels dialect voorkomend *tusk*. Een dergelijke verhouding als tussen *tusk* en *tussock* zou misschien ook de *a* in Middelhoogduits *zûsach* kunnen verklaren. Aan een dergelijke *k* (die in het Duits tot *ch* werd) schrijft Kluge, 1899, § 61a o.a. op grond van Engels *hillock* 'kleine heuvel' naast *hill* en Middelenengels *stalke* 'stengel' naast Middelenengels *stale* 'stengel' een diminutiverende functie toe, iets wat ook ODEE 622 bij het Engelse suffix *-ock* en op blz. 861 bij *stalk* opmerkt. Het is een *k* die ook aanwezig is in *hulk* naast *hol* (EW 176), Middelnederlands *hornic* 'hoek' naast *hoorn* (Mnl. Wb. III 601); en ook veel in diernamen als *havik* (Kluge 1899), *sterke* 'jonge koe' (NEW 697), *wulk* (NEW

852) en Noordoostnederlands *week* 'wilde mannelijke eend' (ED 233) voorkomt.

Bibliografie

- ALSTERS E.A. = A.C.T. Alsters e.a.
1993 *Venloos woordenboek*, Venlo
- AMKREUTZ E.A., = *KIRCHRÖADJSER DIEKSIEJONEER*
1987 *Kerkrade*
- AUSEMS = TH.W.A. AUSEMS
1953 *Klank- en vormleer van het dialect van Culemborg*, Assen
- BOEKENOOGEN = G.J. BOEKENOOGEN
1897 *De Zaausche volkstaal*, Leiden
- De Bont = A.P. de Bont
1958-1960 *Dialekt van Kempenland, II, Vocabularium*, Assen
- Bosch = L. Bosch
1940 *Beknopt Heerder Woordenboek*, Huizen
- VAN DEN BREMEN-VAN VEMDE EN L. VAN DEN BREMEN = A. VAN DEN BREMEN-VAN VEMDE EN L. VAN DEN BREMEN
1982 *Woordenboek van het dialect van Epe*, Epe
- BRUIJEL = M. BRUIJEL
1901 *Het Dialect van Elten-Bergh*, Utrecht
- CORNELISSEN-VERVLIET = P.J. CORNELISSEN EN J.B. VERVLIET
1899-1939 *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, Gent/Turnhout
- DIJKHUIS = G.J.H. DIJKHUIS
1991 *Twents Woordenboek*, Enschede
- VAN DINTER E.A. = W. VAN DINTER E.A.
1993 *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep*, Gennep
- VAN DOORN = TH.H. VAN DOORN
1971 *Terminologie van riviervissers in Nederland*, Assen
- ED = A. WEIJNEN
1996 *Etymologisch dialectwoordenboek*, Assen
- EW = J. DE VRIES, F. DE TOLLENAERE
1991 *Etymologisch Woordenboek*, Utrecht
- FALK-TORP = H.S. FALK UND ALF TORP
1960 *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*, Oslo/Bergen
- HEESTERMANS = H. HEESTERMANS
1997 *Bergs Woordenboek*, Bergen op Zoom
- Heukels = H. Heukels
1907 *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*

- HOPPENBROUWERS = C. HOPPENBROUWERS
1996 *De taal van Kempenland*, Doetinchem
- HULSHOF-SCHAARS = H.J.A. HULSHOF M.M.V. A.H.G. SCHAARS
1992 *'n Kleddeken Achterhooks*
- IEW = J. POKORNY
1959 *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern
- KATS = J.C.P. KATS
1985 *Remunj's Waordebook*, Roermond
- KLUGE 1899 = F. KLUGE
1899 *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*, Halle
- KLUGE 1975 = F. KLUGE
1975 *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlijn/New York 1975.
- KOCKS = G.H. KOCKS
1996-1997 *Woordenboek van de Drentse dialecten*, Assen
- KOOIJMAN = G.F. KOOIJMAN
1985 *Thematisch Woordenboek van het Tengelroys*, Amsterdam
- Ter Laan = K. ter Laan
1952 *Nieuw Groninger Woordenboek*, Groningen
- MNCDN = MEDEDELINGEN VAN DE NIJMEEGSE CENTRALE VOOR DIALECT- EN NAAMKUNDE.
MNL. WB. = MIDDELNEDERLANDSCH WOORDENBOEK
Den Haag.
- MULDER = K. MULDER
1992 *Woordenboek Hattems dialect*, Hattem
- NAGEL-HARTOG = M. NAGEL EN M.W. HARTOG
1997 *Woordenboek van Bunschoten-Spakenburg en Eemdijk*, Bunschoten
- NEW = J. DE VRIES
1971 *Nederlands etymologisch woordenboek*, Leiden
- ODEE = THE OXFORD DICTIONARY OF ENGLISH ETYMOLOGY
1976 Londen
- VAN OS = J. VAN OS
1981 *Maas en Waals woordenboek*, Zutphen
- RH. WB. = RHEINISCHES WÖRTERBUCH
Bonn/Berlijn.
- ROELOFS E.A. = G. EN I. ROELOFS E.A.
1991 *Käöbelend aover 't eiland van daerp tot dörp*, Doetinchem
- Sassen = A. Sassen
1953 *Het Drents van Ruinen*, Assen
- SCHELBERG = P.J.G. SCHELBERG
1979 *Woordenboek van het Sittards dialect*, Amsterdam
- SCHILLER-LÜBBEN = K. SCHILLER EN A. LÜBBEN
1969 *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen

Etymologische invallen (vervolg van jg. 50, afl.2)

- SCHOLS-LINSSEN = W. SCHOLS EN G. LINSSEN
1991 *Venrays Woordenboek*, Venray
- VAN SCHOTHORST = W. VAN SCHOTHORST
1904 *Het dialect der Noord-West-Veluwe*, Utrecht
- SCHUERMANS = L.W. SCHUERMANS
1865-1870 *Algemeen Vlaamsch idioticon*, Leuven
- SWANENBERG = C. SWANENBERG (REDACTIE)
1993 *Onder ons gezegd in Brabant*, Delft
- TUERLINCKX = J.F. TUERLINCKX
1886 *Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon*, Gent
- TT= *TAAL EN TONGVAL*.
- VOS EN VAN DER WIJST = W.J. VOS EN M.A. VAN DER WIJST
1996 *Gemerts woordenboek*, Gemert 1996.
- WAFFERE MOMME = *WAFFERE MOMME?*, SLIEDRECHT 1998.
- WANINK = G.H. WANINK
1948 *Twents-Achterhoeks woordenboek*, Zutphen
- WBD = *WOORDENBOEK VAN DE BRABANTSE DIALECTEN*, ASSEN.
WEIJNEN 1937 = A.A. WEIJNEN
1937 *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*, Fijnaart
- WILMANN = W. WILMANN
1922 *Deutsche Grammatik II*, Berlijn/Leipzig
- WINKLER = J. WINKLER
1874 *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*, I en II, Den Haag
- WNT = *WOORDENBOEK DER NEDERLANDSCHE TAAL*, DEN HAAG/LEIDEN.
- WREDE I = A. WREDE
1988 *Neuer kölnischer Sprachschatz I*, Keulen